erre a szolgálatra s így — ahogy a hadügyminiszter remélte is — a hadsereg iránt megnyilvánuló lelkesedésöknek valóban fényes jelét adták. Ezernél többre megy azoknak a hallgatóinknak száma, akik mint önkéntesek máris ott küzdenek a dicsőség mezején, vagy várják, hogy odamehessenek. MÁRKI SÁNDOR.

ÚJ IDŐK.[1]

— Adatok a háborúnak a művelődés ügyére tett hatásához. —

Amióta a világháború dúl, egész lényünket ez a világesemény tölti be. Képtelenek vagyunk másra gondolni, egyébbel foglalkozni, mert érezzük, hogy ezekben a csatákban dől el sorsunk, ott készül a világ jövője. Szinte aggódás fog el arra a gondolatra, hogy a jobb erkölcs, az erősebb lélek nem jár mindig együtt az erősebb karral, mint most és hogy az emberiség minden szellemi és anyagi java, annak évszázadokkal való visszavetése ez esélytől függhet.

Minő felforgató visszahatásokat és korszakos átalakulásokat rejteget az idők méhe: ez a súlyos probléma nehezedik már most az emberiség sorsáért aggódó, tisztán és előre látni akaró, egyetemes tájékozódásra szomjazó legkiválóbb elmékre. Velük együtt milliók érzik szükségét ennek a felocsudásnak és feleszmélve, sejtik, hogy a mai világhelyzet a tanulságoknak kiapadhatatlan forrásává, valóságos tengerévé lesz. Nem csoda tehát, hogy boldog-boldogtalan erről gondolkodik, beszél, ír; s ha mi ezúttal ugyanebbe a hibába esünk, szolgáljon mentségül, hogy ennek a háborúnak az eredményeit nemcsak a diplomácia irodáiban dolgozzák fel, hanem a tudós műhelyében, az író asztalán és a nevelő a katedrán. Igazolásul felhozhatnók, hogy nem kétes elméletek alapján akarunk spekulativ jóslásokba bocsátkozni, hanem megkíséreljük, vajjon az eddigi jelenségekből és tényekből[2] — függetlenül a háborúnak valószínű és kívánatos kimenetelétől — nem lehet-e máris bizonyos eredményeket leszűrni? Most elnémultak az elméletek, hallgatnak a szavak; helyettük a tények beszélnek, az eredmények harsognak. Ezeket napról-napra közli a sajtó: csak össze kell gyűjteni, célunknak megfelelően helyesen csoportosítani és e tények logikájára alapítva, megkonstruálhatjuk a

[1] Részletek a M. P. T.-ban 1914 október 17-én tartott felolvasásból. A dolgozat néhány fejezete a *Néptanítók Lapjában* jelent meg (1914).

[2] Jórészt német viszonyokról szólunk és német források alapján, amelyek mostanában is rendelkezésünkre állnak.

jövendő alakulás, fejlődés vezető vonalait. Bármily szoros kapcsolatban legyen is ez a háború a politikával, már erre a helyre való tekintettel, azt kerülni tartozunk. Nem hallgathatjuk el azonban magának a háborúnak azt a fontos tanulságát, hogy a politikát a pedagógiától és megfordítva a pedagógiát a politikától nem lehet és nem is szabad elválasztani, elszigetelni. Az érzelmi politikát az észszerű politikának alárendelni nem könnyű dolog és ha valaha, úgy most eszmélhetünk arra, hogy mi az igazi kultúrpolitika mibenléte és milyen nemzeti kultúrpolitikát kell nekünk követnünk.

Ma még a legnagyobb pesszimista előtt is nyilvánvalóvá lett, hogy történelmi időket élünk és mélyreható átalakulások küszöbén állunk. Jóllehet csak az elején tartunk ennek a hatalmas világtusának, amelyet az utókor bizonyára «a nagy kultúrháború» néven fog elkönyvelni, mindannyian érezzük, hogy *így* tovább nem maradhat és hogy a mostani gigászi küzdelem lezajlása után új korszak, új élet veszi majd kezdetét. S minél beljebb megyünk ebben az élethalálküzdelemben és minél tovább gondolkodunk, annál bizonyosabb lesz előttünk, hogy a világnak nemcsak a térképe fog megváltozni, hanem tartalma, irányító eszméi is. Ma azonban még minden vajudik.

Uj idők nem maguktól lesznek; új idők voltaképpen új eszményeket, értékeket jelentenek; az értékek pedig gondolatokból, eszmékből lesznek, amelyek új emberek munkája révén öltenek testet. Munka pedig *erő* nélkül nem képzelhető. Hol vannak, voltak, lesznek ezek a teremtő erők? Még pacifista létemre is elismerem, hogy jóllehet a nyugalmas béke a produktiv alkotások igazi ideje, a háború, ez a leghatalmasabb imperativus, ez a legóriásibb erőpróba, az erőnek új forrásait nyitja meg, amelyből addig nem sejtett energiák törnek elő szinte hihetetlen gazdagságban. S itt nemcsak és kevésbbé a romboló nyers erőkre gondolok, hanem egyúttal és inkább a termelő és nemesítő erkölcsi energiákra.

Inter arma silent Musæ: ez a mostanában sűrűn felkapott szállóige a termelő kultúra egészéről áll. Amint a közlekedési eszközök lekötöttsége megbénítja a forgalmat és vele a nemzetköziséget, úgy a háború felszívja és magába olvasztja az embereknek sokoldalú érdeklődését. A napisajtó máris kizárólag ekörül forog és előrelátható, hogy a tágabb értelemben vett irodalom és művészet is jó ideig ebből fog táplálkozni. (Berlinben és Lipcsében máris megindult egy-egy ilyen sorozatos vállalkozás.) Élénken emlékszem, hogy a 70—71-es német-francia hadjárat évtizedekig éreztette hatását. Mennyivel inkább fog ez most bekövetkezni! S valóban a háborús irodalom mellett szomszédainknál máris jelentkezik valamelyes háborús kultúra és bölcselet *(Kriegskultur und Kriegsphilosophie, Kriegskunst, Kriegs-*

musik). A tudomány tőzsdéjén is beállt az értékeknek rohamos áresése; a forgalmat erősen kellett korlátozni, helyenként beszüntetni. Ennek és a következő esztendőnek könyvtermelése kifejezetten háborús jelleget és erős visszaesést fog mutatni — ami, tekintettel az évek óta tapasztalható túltermelésre, nem is olyan nagy baj —; a tudományos folyóiratok is részben és ideiglenesen megszüntek, avagy csak nagyon megszorított terjedelemben jelennek meg. A külső kulturális tevékenység e csökkenése mellett azonban mintegy a felszín alatt tovább működnek a kulturális erők. Az események hatalmasan megtermékenyítik az elméket, átértékeléseket eredményeznek, sőt egészen új értékeket vetnek felszínre.

Az anyaggyűjtés munkája, főleg szomszédainknál, máris erélyesen megindult. A kor okmányait «Dokumente des Hasses», «Dokumente der Menschlichkeit» és hasonló vállalatok megörökítik; a berlini kir. könyvtár «Kriegssammlung»-jában minden a háborúra vonatkozó nyomtatványt összegyűjt és több helyen hadimúzeumok felállítását készítik elő. Nálunk a belügyminiszter szintén utasította az illetékes hatóságokat, hogy az idevágó anyagot küldjék be a M. N. Múzeum könyvtárának, hogy a későbbi történeti kutatások részére biztosíttassék. Az Alföldi magyar közművelődési egyesület pedig országos harctéri kiállítás összeállításán fáradozik, mely hadi jótékony célzattal Budapesten és a vidéken bemutatásra kerülne.

E szűk helyen merőben lehetetlen a magunk elé tűzött nagy feladatnak teljesen megfelelni, azért beérjük azzal, hogy a várható átalakulásnak általános jellegére rámutatunk és néhány kirívóbb, az eddigiek által máris tisztázott vagy legalább megokolt jelenségre utalunk. Töredékek, kulturális vallomások ezek; gyötört elménkből és szorongatott szivünkből kikívánkoznak és bár szubjektiv jellegűek, rokon lelkekben talán buzdító visszhangot keltenek, mert hisz mi, nagyjában, ugyanazon a szövetséges szemüvegen át nézzük a világtörténelmi események folyását.

1. Bármily különösnek lássék is, ennek a háborúnak legelső és legközvetetlenebb tanulsága — *maga a háború*. Az a tény, hogy háború van, hogy ezernyi kétség és hitetlenség ellenére mégis megszületett és a képzelhető legnagyobb arányokban ez az «*Überkrieg*», a maga óriási negációjával hatalmas leckét tár elénk, amelynek befogadására alig vagyunk képesek. Ime a legnagyobb szemléltető oktatás (*leçon de choses*), egy hihetetlen méretekben lefolyó lélektani és pedagógiai kísérlet, amilyenhez fogható még nem volt. Nemcsak a külső világban vitt végre elemi pusztításokat, hanem belső világunknak is nem egy kincsét, ereklyéjét döntötte romba. S nem a legrosszabbak közül valók azok, akiknek *én*jét egészben vagy részben szétrom-

bolta.[1] Hogy ez a háború a meglevő értékeknek milyen és mekkora eltolódásait, átalakulásait fogja megérlelni, arra megtanít maga a háború, amelynek fogalma gyökeresen megváltozott. A művelt népek közt dúló modern háborúk már nem az ökül- és izomjog kizárólagos ügye. Ha az ókor hősiessége valójában természeti jelenség, a modern hősiesség egy évszázados nevelőmunkának az eredménye, amelynek középpontját az állam és az államközösség érzése foglalja el. Ilyen értelemben ez a mai világháború is a népek egész testi, szellemi és lelki energiakészletének és képességének leghatalmasabb megnyilatkozása.[2]

A háborúnak abszolut tényéből máris szükségképpen következtetünk annak hatásaira és arra, hogy ideig-óráig többé-kevésbbé minden meg fog változni. A hatások és visszahatások a tudomány, irodalom és művészet terén épp úgy fognak mutatkozni, mint a kereskedelem, ipar és főleg a politika vonatkozásaiban. Érezni fogjuk a változásokat az emberi tevékenységnek mindhárom: testi, szellemi és lelki irányában, hol pozitiv, erősítő, hol pedig negativ, gyengítő értelemben. Előreláthatóan erősödni fognak a következő tényezők: 1. vallásos szellem, 2. hazafias érzés és államközösség s az ezt előkészítő társadalmi és nemzeti egységesítés, 3. militarizmus, 4. technika, 5. testi nevelés, 6. német szellemi befolyás (nálunk). Viszont gyengülni fog: 1. a nemzetközi kulturális közösség (kultúrinternacionalizmus), 2. a nemzetközi jogba vetett hit, 3. a külföldieskedés, 4. a világi erkölcstan *(morale laïque)*, 5. a művészet, 6. az egyoldalú értelmi kultúra.

Látszólag bonyolult problémánkat megkönnyíti, ha a háború tényéből, immár módosított, kiszélesített fogalmából kiindulva, azt vizsgáljuk, hogy az eddigi sikerek és remélhetőleg a következők is, minek tudhatók be, mely tényezőknek köszönhetők. Ezek erkölcsiek és anyagiak. Már I. Napoleon megmondta, hogy a puszta fegyver csak eszköz, holt test a harcos kezében és csak ennek *erkölcsi* értéke szerint sok vagy semmi.

A Montecuccolinak tulajdonított, de valójában előtte Trivulzio olasz tábornagytól (1448—1518) eredő szállóige, mely szerint «a had-

[1] Fusinato, volt miniszter, az olasz kamara tagja, a nemzetközi jog tanára és a hágai döntőbiróság tagja szept. 23-án szíven lőtte magát. Halála előtt fájdalmasan emlegette, hogy neki, a béke lelkes barátjának, meg kellett élnie a világháborút s hogy teóriáit, amelyeken egy emberéleten át gondolkozott, halomra döntötte a háború.

[2] Der Krieg als geistige Höchstleistung, von Paul Harms (Berliner Tageblatt, okt. 2.). — Dr. Kahl berlini főiskolai tanár a háborúnak következő modern meghatározását adja: «Krieg ist eine weltgeschichtliche Naturgewalt» (A háború világtörténelmi természeti hatalom).

viseléshez három dolog szükséges: pénz, pénz és ismét pénz», ma csak féligazság. Mert jóllehet a hadviselő államoknak gazdagsága és gazdasági helyzete most is elsőrendű tényező, ez egymaga nem biztosítja a végleges sikert. Ma a pénz mellett döntő szava van még az erkölcsi és a technikai tényezőknek, ami már eleve ezeknek fokozott szerepére utal a jövendő emberképzésben. A taktikusok és sztratégák feladata lesz, hogy majdan megállapítsák azokat az új tanulságokat, amelyekkel ez a háború technikai és hadászati szempontból szolgál.

2. Mondtuk, hogy a várható átalakulások a mai értelemben vett *kultúra* egész területére fognak kihatni: az ember belső és külső képzésére, a nemzeteknek saját és az emberiségnek egyetemes, mint eddig neveztük: nemzetközi közműveltségére. Mindezekről egyenként azonban csak akkor szólhatunk, ha előbb magának a kultúra fogalmának, vagy talán helyesebben: tartalmának átalakulásával tisztában vagyunk. Minden kornak megvan a maga kultúrája: a tegnapé már nem olyan, mint a mai és más lesz a holnap kultúrája is. Tegnap még büszkék voltunk egy fejlett *világ*kultúrára, ma pedig egynémely nemzetnek kultúrájába vetett hitünk is megingott. Mindmáig kultúra alatt fejlődést, haladást, pozitiv alkotást, az ember életének és javainak megbecsülését és az emberben lakozó állatnak megfékezését értettük; háború alatt pedig hanyatlást, pusztítást, az ember életének és javainak semmibe vevését és a besztia korlátlan uralmát. Amaz első, békés kultúrával szemben ez utóbbi valóságos háborús kultúrává lett, amely most a XX. században még mindig erősebbnek bizonyult. A béke kultúrája nem állta ki a tűzpróbát; az események rácáfoltak a régi meghatározásra; az jórészt megsemmisült. De e romok alól új, még ismeretlen «kultúra» fog megszületni, mely — reméljük — az eddiginél különben válik majd be. Ilyen értelemben elmondhatjuk, hogy a mostani háború voltaképpen *kultúrháború a kultúráért.* A béke szavait, eszméit érzéseit és cselekedeteit halomra döntötte a háborúnak megannyi tényezője, mert ezekkel volt a gondolkodásra, érzésre képtelen és csupán tettekben megnyilatkozó természet. Igen, ez a háború a természet és az ember ősrégi küzdelmének kiújulása az utóbbinak rovására; a legnagyobb feszültségéig fokozott áramnak erőszakos kisülése. Mintha a természet fellázadt volna az emberiségnek az ő megfékezésére, leigázására évszázadokon át összegyűjtött intellektuális ereje ellen, és hogy bosszút álljon, felrobbantotta az emberiességet (humanizmust), megrabolta a kultúrát és maga alá temette a nemzetköziséget. Bebizonyosodott, hogy az ethikának a mai fogalmak szerint nincsen helye a mai immár eltemetett kultúrában.

Azok a visszaélések és megtorlások, amelyeket egynémely *úgy-*

nevezett művelt nemzet mostanában elkövetett,[1] többeket arra a kishitű és elkeseredett kijelentésre ösztönzött, hogy az emberek társadalmában egyáltalában nincsen kultúra. Azt hisszük, hogy ez elhamarkodott és igazságtalan ítélet: kultúra van és volt az emberiségben, de nem olyan magas fokon és olyan egyetemes kiterjedésben, mint azt hittük. A háború mindenesetre megtanított arra, hogy az ú. n. kultúrnépek nem egyenlő értékűek, mert meghazudtolták azt, amit kultúrának hittünk. Nincs tehát szükség sem új szóra (jóllehet az eddigi meglehetősen hitelt vesztett és fertőzött), sem új fogalombeli tartalomra, hanem arra, hogy a jövőben a szóval ne éljünk vissza és az elméletben megállapított tartalommal valóban meg is töltsük.

A kultúra meghamisításával karöltve jár a népek *kulturális közösségének* csődje, mert hisz különben épp az hárítháta volna el ezt a háborút. S lehet-e szó kulturális közösségről akkor és ott, amikor és ahol a kultúrának még legelemibb követeléseit sem teljesítik? Jól mondja egy németül író magyar (Polgár Alfréd), hogy a térképen világosan felismerhetők az izobárok és izothermák,[2] de olyan vonalak, amelyek a népek közműveltségi fokát tüntetnék fel, még nincsenek. Ezeket a szomorú, kijózanító tanulságokat azzal magyarázhatjuk, hogy fennen magasztalt kultúránk javarészben csak külsőség, melyre világszerte ráillik ez a szállóige: «*Gratez le Russe, et vous trouverez le Tatare*». A mai kultúra főleg értelmi; legjobb esetben tudás, sok tudás, lelki műveltség nélküli tudás, mely erkölcsi tekintetben még a legprimitivebb népek fokán áll. Talán még mélyebben, mert ezek irigységből, gyűlölségből ekkora pusztítást nem vihettek végbe sem erkölcsileg, sem technikailag. Ime az ember őstermészete évszázadok folyamán nem változott, nem javult jottányit sem... Hogy a kultúrának mai fogalma mekkora helyreigazításra, esetleg pótlásra szorul, azt legjobban az bizonyítja, hogy maguk a kultúrnépek azok, akik ez állítólagos kultúra érdekében egymás ellen síkra szálltak. Hogy a kultúrnemzetek két csoportja mekkora bizalmatlansággal, gúnnyal, sőt megvetéssel viseltetik egymás iránt, azt élénken szemlélteti az a szenvedélyes tollharc, amelyet az egész világnak a két tábor körül sereglett vezető elméi és kiváló szellemei egymás ellen folytatnak, Hivatott védők és hivatatlan prókátorok, akik rokonérzésük vagy érdekeik szerint vélik dülőre juttatni azt a fontos elvi és erkölcsi kérdést, hogy ebben a világtusában kinek van igaza, szállnak perbe egymással a háború kitörése óta.[3]

[1] L. Néptanítók Lapja 46. sz.: «Háborús megtorlások».

[2] Az egyenlő barométer állású, illetőleg hőmérsékletű helyeket összekötő görbe vonalakat nevezik így.

[3] L. Néptanítók Lapja 45. sz.: «Hol az igazság mostanában?»

3. Kultúráról szólva, nem mellőzhetjük az *erkölcsöt*, mely annak legjellemzőbb része és a *vallást*, mely ez utóbbinak legnemesebb megnyilatkozása.* A napról-napra nyilvánosságra kerülő adatokból még a felszines újságolvasó is meggyőződhetett arról a háborús fejleményekkel párhuzamosan kibontakozott egyetemes jelenségről, amelyet méltán nevezhetünk a vallásos szellem feltámadásának. Ezen épp oly kevéssé kell csodálkozni, mint azon, hogy az egyik hatalmi csoport még ezt a szent ügyet sem tartja tiszteletben. Mert amint egyrészt a cél itt is szentesíti az eszközt, másrészt lélektani szempontból mi sem természetesebb, mint az, hogy hatalmas válságok idejében a tömeglélek ugyanezt cselekszi, amit utolsó órájának közeledtével az egyén: megtér Teremtőjéhez, beléje helyezi minden reménységét. Amikor azonban megállapítjuk, hogy a vallást mint erőt és eszközt mindenütt felhasználják: a léha Franciaországban, a szemforgató Angliában, az erőszakos Oroszországban és az igazi vallásosságáról méltán híres Németországban — mégis különbséget kell tennünk ez utóbbi állam népének hagyományos vallási szükséglete és a többieknek a helyzet sugallta «vallásos hadi készlete és készültsége» között. A németek az Uristent már a béke és jólét idején megbecsülték; tehát szépnek, nemesnek tartjuk, ha császárjuk minden győzelem után hálával és sziklaszilárd bizalommal fordul Hozzá és ha a német csapatok az *Eine feste Burg ist unser Gott* éneklésével vonulnak be Antwerpenbe. «Vigasztalónak látjuk, hogy a háború napjai a különben vallásilag eléggé elközömbösödött magyar tömegek részére is az Istenhez térés napjai, felekezeti különbség nélkül» (Kozma Andor). Érdek és érzés szerint azt is értjük és jogosnak tartjuk, hogy a mohamedán népek szent háborúra szövetkeztek, nem, mint hajdan, az egész kereszténység, hanem csupán az iszlám elnyomói ellen. De visszatetsző, amikor a pogromok hazájában hivatalból ráparancsolnak a gyötört és gyűlölt zsidókra, hogy az orosz fegyverek sikeréért imádkozzanak és azt karhatalommal ellenőrzik;

E kérdés gazdag röpiratirodalmából kiemeljük az oxfordi egyetem történeti fakultásának «*Why we are at war? Great Britain's Case*» c. és a louvaini egyetemnek ajánlott írását, mely a háború kitöréséért, természetesen, Németországot okolja. Viszont a magyar származású Lénárd Fülöp, heidelbergi egy. tanár «*England und Deutschland zur Zeit des grossen Krieges*» c. füzete Anglia bűnösségét bizonyítja.

* A háború és vallás viszonyáról is egész sereg főpap, tudós stb. számolt be szóban és írásban az utóbbi időben. Így a bécsi Urániában a különböző felekezetbeli hittudósok és lelkészek tartottak háborús előadásokat. Hogy a vallás mint lehet egyúttal a háborúból a béke felé kivezető út, azt legjobban a pápának ezirányú tevékenysége szemlélteti. (L. Néptanítók Lapja 52. sz.: «A vallás a háborúban»).

vagy pedig Galiciában tűzzel-vassal és kancsukával térítenek az orthodox hitre és a vallásos érzést izgatással igyekeznek engesztelhetetlen gyűlölséggé és vandalizmussá fokozni. A háborúnak mindezek a «vallásos» jelenségei hatással lesznek nemcsak a népek életére, hanem az ifjúság nevelésére, az iskolára is. Eziránybban tanulságos, ami Franciaországban októberben történt. Ott több csoportos kérelem érkezett a minisztériumhoz, hogy állítsák vissza a kötelező vallásoktatást, amire Viviani miniszterelnök a minisztertanács nevében azt válaszolta, hogy Franciaország nem akar államvallást. Örömmel jegyezzük fel, hogy nálunk a vallásos életnek a háborúval kapcsolatos megnyilatkozása mindenképpen és minden felekezetben méltónak bizonyult ügyünk egyetemes igazságához.

4. Úgy érzem, hogy a mostani világtusának leghatalmasabb tanulságai erkölcsi természetűek. Ami most folyik, valósággal az erkölcsök mérkőzése — hogy csak a főbb ellenfeleket említsük — egyrészt a németek komoly alapossága, másrészt a franciák léha espritje s az angolok kiméletlen önzése és megtévesztő képmutatása közt. Jól tudjuk, hogy ezzel felette nehéz és kiváltképpen kényes területre lépünk, mert semmiben sem oly ingatag és eltérő az embereknek a nézete, meggyőződése, mint erkölcsi dolgokban. Hozzájárul még, hogy legjobb akaratunk ellenére és még rendes viszonyok közepette is erkölcsi felfogásunk, ítéletünk egyéni, társadalmi és nemzeti befolyásoknak van alávetve; mennyivel inkább most, amikor a hazafias érzés és lendület még a legtompább lelkeket is ellenállhatatlanul hatalmába ejti. Van-e, magyar vagy német ember, aki szentül ne volna meggyőződve annak az ügynek igazságáról, amelyért testvéreink küzdenek? Bátran mondhatjuk, hogy ilyen ember nincs. De ugyanakkor felmerül az a kérdés, vajjon ellenségeinknek elméjében, szívében miképpen tükröződnek a mostani események? Erre a súlyos és felelősséggel teljes kérdésre megbízhatóan és tudományosan csak úgy adhatunk helyes választ, ha a baj ősokát, csiráját tekintjük. Ez pedig, már tragikus erejénél fogva — azt kell mondani, hogy sajnos — nekünk ád igazat, a tiszta erkölcsöt mellénk sorakoztatja. Hogyan van azonban, hogy mindamellett ellenségeink is a maguk igazát vitatják? Erre két lehetőséget, magyarázatot találhatunk. Vagy nem látják saját téves beállításukban az okozati összefüggést az említett ősokkal, vagy nem akarják látni. Egyik magyarázat sem menti őket, mert vagy tudatlanságon, vagy ámításon alapszik.

A német erkölcsnek mibenlétét, gyakorlati megnyilatkozását ezen a helyen felesleges fejtegetni. Mostan minduntalan szó esik ennek a népnek erényeiről: igazi vallásosságáról és Istenbe vetett bizalmáról, szigorú kötelességtudásáról és kitartó munkabírásáról, okos

takarékosságáról és éber szociális érzéséről. Az ő példájuk újólag igazolja azt az igazságot, hogy tiszta erkölcs nélkül nincs erős állam és hogy a dolgozó polgárság mennyisége és minősége a gyökere minden ország többé vagy kevésbbé hatalmas fájának. Hogy milyen véleménnyel vannak magáról az életről, azt megmondja a következő vallomás: «Nem azért vagyunk e földön, hogy boldogok legyünk, hogy élvezzünk, hanem azért, hogy kötelességünket teljesítsük» (Bismarcknak feleségéhez intézett leveléből). Nem kevésbbé jellemző rájuk, hogy a mostani súlyos időkben az otthonmaradtak részére ezt az életelvet szabták: «Dolgozzatok, takarékoskodjatok és ne fecsegjetek!» A német szellem és erkölcs mibenlétét legjobban ők maguk fejezik ki. A nemrég elhúnyt Richard M. Meyer mondta: «Hiszünk az ismét feltámadt idealizmusban és a német néplélek hatalmában; hiszünk művészeink komolyságában, melyből új élet, új kultúra fog fakadni.» Herman Cohen tanár a berlini Kant-Gesellschaftban arra a kérdésre, hogy miért gyűlölik a németet, a napokban imígy felelt: Mert nem értenek meg; nem értik azt az univerzalizmust, mely Kant filozófiájának alapvonása és bennünket arra képesít, hogy minden nép kultúrájának legjavát elsajátítsuk és a naturalizmust az idealizmussal összhangba hozzuk. A berlini keresk. főiskola rektora az idei félévet ezekkel a szavakkal nyitotta meg: «Hű munkálkodás tette naggyá Németországot!» Geibel a költő pedig prófétai ihlettséggel így szól: «*És kann an deutschem Wesen | Einmal die Welt genesen.*»

Milyen más ezzel szemben a világ másik felének erkölcse! A faji szempont, nem is szólva a vallásiról, teljesen csődöt mondott ebben a csoportosulásban, mely szellemi és erkölcsi elvek szerint alakult ki. Az egyik oldalon: műveltség, jog, becsület és szabadság; a másikon: kultúrálatlanság, jogfosztás, becstelenség és rabszolgaság. Ebben a háborúban a becsületes erkölcs mérkőzik a kétszínű Janusmorállal, mely a világerkölcsöt pusztulással fenyegeti és a rágalmak özönével nemzetek és egyének becsületét sem kíméli. Ez a teljes felfordulás legnagyobb szélsőségeiben a hadviselés módjában nyilatkozik meg, amely kezdve a genfi konvenció biztosította Vöröskereszt szándékos megsértésén, sőt üldözésén, folytatva az árulóknak biztosított magas jutalomdíjakon egészen a dumdumlövedékekig, vitriolbombákig és levegőből hajított nyilakig az embertelenségeknek — *Urbestialitäten*, mondja a német — hihetetlen láncolatát tűnteti fel. Szomorúan tanulságos, hogy ebben nem a barbár oroszok, hanem a művelt franciák és angolok járnak elől.

Ne kultúráról, világkultúráról beszéljünk, hanem erkölcsről, világerkölcsről! Mi *morálpedagogiai* és *faji* kongresszusokkal vesződtünk és tőlük vártuk az üdvösséget; most pedig arra ébredünk, hogy

ezeknek a mozgalmaknak leglelkesebb szószólói, a franciák és az angolok, a gyakorlatban csak egy morálpedagogiát ismernek, az irigységből, önzésből és gyűlölségből táplálkozó pusztítást, és híres fajszeretetök odáig terjed, hogy nem átallják saját fajbelieiket, sőt legszűkebb fajrokonaikat (az angolok a németeket) *más* fajok közreműködésével eltiporni. Most a nemzetközi faji kongresszusnak színhelye szárazföldön és tengeren a csatamezőkön van és az események beigazolják az I. nemzetközi faji kongresszus alkalmából hozzánk intézett körkérdésre adott válaszunkat, mely az angol imperializmust jelölte meg e törekvések valódi rugójául.

Mindez, természetesen, erkölcsi tekintetben is nagy és számos átértékelést fog maga után vonni. Véleményünk, rokonérzésünk gyökeresen megváltozott ellenségeinkkel szemben és kétségkívül ugyanígy vannak ők is velünk. Az «emberiség lelkének térképe» tehát alaposan meg fog változni a háború után; más kultúrák fognak kereszteződni, mint eddig, a mult nagy kulturális tekintélyei és értékei részben kárt vallanak és melléjük újak sorakoznak.

5. *A társadalom* és általa a *nemzet egységesítése* ennek a háborúnak legszebb hajtása. Amíg az államoknak külső viszonylataiban erős lazulás, sőt részben teljes szétmállás következett be, egyazon országon belül, legalább nálunk és német földön, ennek ellenkezőjét tapasztaljuk. A csúful ránk kényszerített háború, a nemzet biztonsága, létérdeke és becsülete ellen intézett merénylet nyomában támadt kivételt nem ismerő, egyetemes felháborodás egy csapással ledöntött minden társadalmi és felekezeti, politikai és nemzetiségi válaszfalat, élő tartalommal töltötte el a formális hazafiságot és eleven erővé edzette az állampolgári érzést. A polgárság lelke egybeforrt a katonaságéval, az egész nemzet egy óriássá nőtt és egy szívvel-lélekkel áldoz a haza oltárán. «*Liebesgaben*», a szeretet adományai,[1] mondja a német, hogy jellemzően fejezze ki a társadalom dús adományait a hadbavonultak számára. Különös, csaknem azt mondanám: boldog, de mindenesetre *nagy* korszak, amelyben az egyén semmi és minden: egoteizmusa eltörpül az óriási méretek között és voltaképpen mégis énjeinek összességéből alakul ki a világrészeket megmozgató erő. Mindez közvetetlenül azt bizonyítja, hogy az igazságos háború a társadalmi gondolkodásnak és érzésnek leghatalmasabb nevelője, közvetve pedig, hogy ügyünk igazától mindannyian át vagyunk hatva. Ugyanilyen jelenségekkel találkozunk Ausztriában[2] és Németországban: ott

[1] A «*szeretetadomány*» kifejezést nálunk is használják az újságok és innen immár átment a nyelvhasználatba.

[2] V. ö. Klein F. dr., volt osztrák miniszternek «Krieg und Gesellschaft» c. tanulmányát (Nord u. Süd 1914 nov.).

is mintha kihalt volna az aprólékosan önző individualizmus, melynek helyét az egész népet összekapcsoló szent érdekközösség foglalta el. Ezekben a komoly órákban, írja Harnack Adolf, ismét felfedeztük a szabadságot és egyenlőséget, a testvériséget és istenfélelmet. Befelé békességre és türelmességre van szükségünk és a kasztszellemnek nem szabad többé feltámadnia. Ez mireánk is illik.

A magunk jövője szempontjából legbecsesebb és mindenesetre legkedvesebb nekünk ennek az óriás véráldozatnak az a békében ki nem vívható eredménye, mely a magyar nemzetnek fokozottabb megbecsülését és kedveltségét mutatja be a monarchia legkülönbözőbb népei részéről és belátható időben bizonyára nemcsak kulturális, de politikai kihatásokat is fog érlelni.

6. Sok szó esik mostanában a *militarizmusról* is, aminek magyarban a «katonai állam» felel meg. Nagybritánia váltig hangoztatja, hogy ő a művelt emberiség szabadságát óhajtja a német «militarizmussal» szemben megvédelmezni — nyilván ezért szövetkezett Oroszországgal és a legkülönbözőbb tengerentúli néptörzsekkel. Egy Olaszországban élő német tudós azonban igen helyesen rámutatott arra,[1] hogy a német militarizmusnál jóval veszedelmesebb a gazdasági világuralomra törő angol *marinizmus* vagy *navalizmus:* a tengereknek és tengeri kereskedelemnek korlátlan bitorlása. S vajjon a kritizáló és féltékeny, sőt félő Anglia nem a militarizmus után kapkod-e most maga is, amikor távoli gyarmatainak vad törzseit veti az európai harctérre és az egyesült királyságban a kötelező katonai szolgálatot készül meghonosítani? — Dr. Harris Aall, hollandus tudós hozzáteszi, hogy Németország az ellenségei részéről kárhoztatott, de talán még inkább irigyelt militarizmus ellenére is képes volt magát a világkultúra legmagasabb régióiba felküzdeni; ez a militarizmus tehát sem Németország, sem a többi államok kulturális fejlődését nem akasztotta meg. «Akárhogy végződik ez a háború, ezentúl katonai állam leszünk», mondta még a háború elején egyik filozófusunk [2] és hozzátette, hogy a kultúrát ne féltsük a hadseregtől (Németországban sincsen rá okuk), mert a kultúrának mindenek fölött nagy biztossági érzetre van szüksége. Valóban, amíg más mód nincs a béke fenntartására — s ezt pacifista létünkre ezúttal nem első ízben mondjuk [3] — a hadsereg marad a kultúra legbiztosabb őrzője, védője.

7. Valamennyi tényező közül bizonyára a *művészetek* és a mű-

[1] Ein Wort für Italien, von Prof. Robert Davidsohn-Florenz. (Berliner Tageblatt, 1914 okt. 6.)

[2] Örök béke, örök harc, írta Alfa (Bp. H. 1914 aug. 9.).

[3] A békemozgalom jelene és jövője (Bpest 1914, 6., 21. lap).

vészek érzik meg leginkább a háború bénító hatását. Csak tekintsünk körül és meglátjuk, hogy a művészet cselekvő és szenvedő, termelő és fogyasztó értelemben pang, sőt abszolute is, mintha eltűnt volna. Ezen ne is csodálkozzunk. Vajjon mit keressen a művészet az érzések és az ízlés finomításában, az élet szebbé tételében, a világnézet megalapozásában és mint társadalmi kultúrszükséglet ott és akkor, amikor mind ezek az eszményi követelések meginogtak, mindenkit csak a nemzete létéért folyó küzdelem érdekel és minden energiát a kegyetlen prózai valóság szív fel! Ime kézzelfoghatóan bebizonyosodott a művészeteknek reális nélkülözhetősége, jóllehet csak ideiglenes és múló értelemben, ami természetesen nem érinti a művészetnek abszolut értékét és jelentőségét, az emberiségre való befolyását. Talán még vigasztalatlanabb a művészetnek szenvedő mérlege: vajjon ki tudná ma még felbecsülni azt a pótolhatatlan kárt, amely az emberiséget a háború folyamán elpusztított műtárgyak és -remekek révén érni fogja! Egyelőre «tanulságosan» elmélkedhetünk azon a különböző eljáráson, amelyet a hatalmaknak két csoportja e tekintetben is követ. A német művészi lelkiismeretének szélső határáig elmegy és külön művészeti kormánybiztost rendel ki Belgiumba; az angolok szemérmetlenül garázdálkodnak Antwerpenben; az oroszok pedig ugyanígy Galiciában, Bukovinában és török földön. (L. Néptanítók Lapja 50. sz.: «Háború és művészet»).

8. *A nemzetköziség összeomlása.* Szomorú bizonyosság, hogy a mostani világháború a legnagyobb pusztítást a nemzetköziség terén vitte végbe; szinte romba döntötte a kultúrinternacionalizmusnak hatalmas fejlődésnek indult és gyönyörűen, biztatóan kibontakozó épületét. Egyszerre szakadt ránk ez a *débâcle* és váratlanul, jóllehet a szinte szédületes fejlődés engem már régebben arra bírt, hogy óvatosságra intsek.* Emlékezzünk csak vissza, hogy mekkora és mily hosszú küzdelembe került, míg nálunk végre maga az értelmiség meg tudott barátkozni a nemzetköziség gondolatával: kifejezésével és fogalmával, amelyet itthon Apponyi Albert gróf is csak a «kultúrinternacionalizmus», vagy «a jó értelemben vett nemzetköziség» néven mert nyilvánosan, a törvényhozás helyén pártfogásába venni. A nemzetközi oktatásügy még ebben a reá nézve kritikus esztendőben is teljes fejlődésben és virágzásban állt... amikor az év derekán egyszerre összeroppant, még pedig annyira, hogy ma mindkét féltekén lábbal tapossák a nemzetközi udvariasságnak legelemibb szabályait is. Lesz-e itt feltámadás: milyen és mikor?... Lehetetlen, hogy ebben a pillanatban a legőszintébb részvéttel ne gondoljunk ennek a nemes és

* La Critique de l'Internationalisme.

üdvös mozgalomnak számos és szomorú áldozatára: azokra, akik tudásvágyuktól ösztönözve, hazánkból is külső országokba mentek (Dijonba, Grenobleba stb. a szünidei tanfolyamokra, Barcelonába a nemzetk. keresk. kongresszusra, s i. t.), oda vitték szeretteiket és pénzüket és mindezért embertelen bánásmódban részesültek és fogolytáborokban sínlődnek... Vajjon mikor és kinek lesz ismét kedve, bátorsága ismeretvágyáért rabszolgasággal lakolni, azokba a nagy garral hirdetett tanfolyamokba ellátogatni, vagy gyermekeit a dicsőített angol tengermenti telepekre elküldeni?... Szégyeljék magukat az idők végéig és csukják be boltjaikat.

Mit várhatunk az emberi tevékenység legkülönbözőbb fajtáira alakult nemzetközi központoktól (bureau-któl), amelyeknek rohamos szaporodását eleddig annyi jogos önérzettel szemléltük, arra nézve is kaptunk már izelítőt. Igy pl. az olimpiai játékok nemzetközi bizottsága, bizonyára francia elnökének kezdeményezésére, elhatározta, hogy az 1916. évi versenyeket nem Berlinben fogják megtartani, mely pedig erre már teljesen felkészült, hanem New-Yorkban; ugyanakkor szóba került a német, osztrák és magyar bizottsági tagoknak kizárása.* Ennél jóval jelentősebb a nagy Internacionalenak, a proletárság világszövetségének összeomlása. A Párisban székelő nemzetközi szocialista iroda, a francia és a belga szociáldemokraták határozatából és a németországi pártvezetőség megkérdezése nélkül Felhivást bocsátott ki, mely a helyzetet a francia kormány szellemében felette egyoldalúan állítja be, amit a német szociáldemokraták lapja, a Vorwärts, legerélyesebben visszautasított. A «Schwäbische Tagwacht» hozzáteszi, hogy az Internacionale immár porban hever és ezzel a franciáknak sikerült egy félszázadnak szinte emberfeletti munkáját elpusztítaniok. Rombolás vagy legalább is gyengülés várható a nemzetközi egyesületek terén is. Elsőnek a Nemzetközi Zeneművészeti Társaság jelentkezett, amelynek elnöke a német származású Kretzschmar Hermann dr., hazafias érzésének engedve, lemondott az elnökségről s ezzel egyidejűleg kiléptek a társaságból a német tagok. A társaság ugyanakkor megszüntette hivatalos lapját, abbanhagyta hivatalos ügyeinek vezetését és így képtelen a további működésre nemzetközi alapon. A nemzetközi cégér megszüntetésével a németek a magyar művészek bevonásával nemzeti alapon fogják a jövőben munkálkodásukat folytatni. Jellemző ellenségeinkre, hogy mikor így áll a társaság ügye, nem restellik sajtójukban világgá kürtölni, hogy a Nemzetközi Zeneművészeti Társaság kizárta tagjai sorából a magyar és német

* Ezeket a laptudósításokat egy későbbi híradás szerint állítólag maga a bizottság elnöke megcáfolta.

művészeket. A berlini hírlapírók kiléptek a nemzetközi sajtószövetségből; a francia kormány kiutasította a párisi *Institut international pour la diffusion des expériences sociales* főtitkárát, az osztrák származású Broda tanárt és a társaságnak vagyonát lefoglalta a banknál. Ennél jelentősebb az a szomorú tény, hogy még a tudományos akadémiáknak nemzetközi szövetsége is megingott, amiért Hermann Diels, a berlini tud. akadémia főtitkára, a felelősséget a franciákra és angolokra hárítja.

Ami a nemzetköziség büszke épületéből megmaradt és a romokból feltámadt, az szintén a háború talajából nőtt ki, közvetve ennek érdekeit szolgálja, igaz, emberséges értelemben, ami engesztelő érzéseket vált ki és a nemzetköziség őserejébe és feltámadásába vetett hitünket támogatja. Ezt a humanizmust a mostani kulturális katasztrófa romjai alól meg kell menteni. Semleges országban három új nemzetközi tudósító iroda keletkezett: Genfben a hadifoglyok, Bernben a hadviselő államokban rekedt vagy ott tartott és Lausanneben az eltünt és ismeretlen helyen tartózkodó külföldi polgári egyének (túszok) érdekében. Ezek az intézmények, amelyek az érdekelteknek írásbeli felvilágosítással is szolgálnak, bizonyára nem egy könnyet fognak felszárítani. Egy október végén kelt párisi híradás szerint Desplas képviselő nemzetközi bizottság kiküldését pendítette meg a hadifoglyok megszemlélésére. Tárgyi vonatkozásban ide tartozik a német külügyi hivatalnak az az intézkedése, amellyel Kühnemann Jenő dr.-t, a boroszlói egyetem bölcselettanárát, aki ismételten mint cseretanár működött, kiküldte az Egyesült-Államokba az ottani közvélemény tájékoztatása végett.

Ezen a téren a legnagyobb csapás a *nemzetközi jogot* érte, amellyel szemben már Kant is tartózkodóan viselkedett (l. «Zum Ewigen Frieden» c. tanulmányát). Dr. v. Liszt, a berlini egyetemen a nép- és büntetőjog tanára, egyik minapi előadásában joggal mondhatta: «Egész életemen át buzgón fáradoztam a jognak nemzetközivé való tételén, és ma szétverve, szétzúzva fekszik előttünk a nemzetközi jog.» A «Deutsche Juristen-Zeitung» 2. hadiszámában (okt.) *de Niem* is a nemzetközi jog értéktelenségéről ír és azt «papirosjognak» minősíti. Mily nagy várakozással tekintettek világszerte még nem is régen a III. hágai konferencia elé, és ma keserűséggel és mély szomorúsággal kell megállapítani, hogy a két előző konferenciának annyi küzdelem és fáradság árán meghozott számos üdvös határozata rombadőlt, mert lábbal tiporták és hogy — ami még ennél is rosszabb — alapjában megrendült a hit, hogy ezen az alapon valaha lehessen az emberiségen segíteni. Ennek a háborúnak nemcsak a népjog esett áldozatul, hanem még annál is több: kivé-

gezték az emberi jogot. Érthető, hogy a nemzetközi jognak ez a megbénulása, mely a jövő perspektiváját is felette komoly és aggodalmas színben mutatja, behatóan foglalkoztatja a tudósokat, jogászokat. Dr. Kipp berlini egyet. tanár szerint a népjognak gyengéje az, hogy nincsen az államokon kívül álló olyan tekintély, mely ennek a jognak erőszakkal tudna érvényt szerezni. A népjog érvényesítése tehát végső fokon az államok fegyverein és ágyúin nyugszik, de azért mint békeintézmény nem értéktelen, mert tekintélyi érvként legalább — hivatkozhatni rá. Dr. Plener Ernő br. a «Nord und Süd» nov. számában megjelent «Der Krieg und das Völkerrecht» c. tanulmányában a népjogon mostanában elkövetett egész sereg sérelmet sorol fel és azt indítványozza, hogy Ausztria, Magyar- és Németország vizsgáltassák meg ezeket az eseteket és tegyék majdan szóvá a III. hágai konferencián. Hasonló, de általánosabb természetű, mert valamennyi hadviselő államra kiterjedő indítvánnyal lépett fel legújabban Roosevelt Tivadar.

A nemzetköziséggel szemben foganatosítandó megtorlásoknak egyik legközönségesebb, de egyúttal legoktalanabb módja a *nyelvi* üldözés (bojkott), amely ellenségeinknél már-már nevetséges túlzásba csapott át. Értjük, hogy a neuraszténiás félelemtől telített párisi és londoni utcákon ezekben a lázas napokban nem igen ajánlatos a német nyelv használata, bár nálunk bátran beszélhetnek és még buzgóbban tanulhatnak franciául és angolul — de ami pillanatnyilag érthető, azt botorság a tanügyi intézményekben állandóvá tenni. Az orosz középiskolák mellett fennálló ú. n. szülői bizottságok kérvénnyel fordultak a közoktatásügyi miniszterhez, hogy a német nyelv helyett az angolt tanítsák; de a miniszter a szülőknél okosabbnak bizonyult. Németországban még csak nem is gondolnak ilyes oktalanságra, sőt nyelvi és politikai türelmességükben odáig mennek, hogy a fogolytáborokban levő franciák részére ezek szerkesztette külön francia ujságokról gondoskodnak. Viszont igaz, hogy a németeknek régi keletű nyelvtisztító mozgalma újabban erősen fellendült a világesemények hatása alatt, de ez olyan érdemes igyekezet, amelynek jogosságához szó sem fér.

Soknyelvű hazánkban és Ausztriában a nyelvkérdésnek nemcsak kulturális, de elsőrendő politikai jelentősége is van. A fejlődés és rendezés ezúttal, úgy látszik, helyes és kívánatos mederbe terelődött, amennyiben egyrészt a nemzetiségi nyelveknek nagyobb tért,* a magyar nyelvnek pedig az eddiginél különb súlyt és tekintélyt biztosít

* A székesfőváros felső kereskedelmi iskoláiban már tavaly megkezdték a délszláv nyelvek fakultativ tanítását.

még a nemzetközi viszonylatban is. Ime néhány erre vonatkozó adat. A prágai *Union*, az ifjúcsehek lapja, okt. 18. számában Abel T. a cseheknek melegen ajánlja a magyar nyelv elsajátítását, mert máris nyilvánvaló, hogy a háború után Magyarország befolyása a monarchiában még az eddiginél is különb lesz. Egyúttal javasolja, hogy a cseh főiskolákon állítsanak tanszékeket a magyar nyelv és irodalom számára. Karinthiában a szülők körében mozgalom indult meg, hogy az ottani középiskolákon a francia helyett az olaszt tanítsák. Legújabban nálunk a horvát országos kormány rendeletben utasította a tanügyi hatóságokat, hogy a hivatalos kiadványokban a «horvát-szerb» vagy «horvát és szerb» kitételt mindenütt helyettesítsék ezzel «horvát». Végül csak utalunk arra, hogy legújabb középiskolai reformmozgalmunkban a modern nyelveknek és különösen a német nyelvnek nagyobb térfoglalása mintha már eleve számolt volna a mostani eshetőségekkel. Emellett a német nyelv tanításának visszaállítását sürgetik legalább a bpesti népiskolákban, mások pedig az egységes iskola szempontjából kívánják a németnek tanítását a népiskola 5. és 6. osztályában (Kőrösi Sándor a Népt. Lapja 43. sz.-ban).

A nemzetköziségnek ez a letörése a máris túlzásba vitt külföldieskedésnek erős megcsappanásában is megnyilatkozik. Tegyük nyomban hozzá, hogy ebben jótékony hatással lesz. Kezdték a német udvarok (és bizonyára folytatták a többiek), melyek az idegen udvarhölgyeket felmentették, majd a jobbmódú polgárság is elbocsátotta francia és angol alkalmazottait. A nyelvi, szellemi megtorlást követi közgazdasági téren az ellenséges államok árúinak bojkottja. Ezt, őszintén szólva, nagyobb rokonérzéssel kísérjük mint amazt, mert ettől joggal várhatjuk a magyar iparnak megérdemelt és szükséges fellendülését. A külföldieskedés kiirtása szellemi téren is folyik. Blumenthal Oszkár az eseményeknek az irodalomra gyakorolt hatásait kutatva,[1] máris megállapítja a nemzeti, hazafias színdarabok feltámadását és azt a súlyos problémát veti fel, hogy milyen állást foglaljunk el a jövőben a külföld irodalmával szemben? Erre a németek azóta már megadták a helyes és hozzájuk méltó választ, amikor a Shakespeare-darabok előadása érdekében megszólaltatták vezető egyéniségeiket.

Minthogy az emberiségnek kulturális javai között a *tudomány* kétségkívül a legnemzetközibb, itt helyénvaló annak a kérdésnek a tárgyalása, bogy tudományos téren milyen hatásokat és ellenhatásokat teremt a háború.[2] Amily bizonyos, hogy a tudomány és első sorban a természeti és technikai tudományok csak fejlesztően hathatnak a

[1] Literarische Kriegswirkungen (N. Fr. Presse, szept. 19. tárca).

[2] E kérdéssel foglalkozik t. k. a «Magyar Figyelő» nov. száma is.

háborúra, épp oly bizonyos, hogy ez viszont ideig-óráig bénító befolyással lesz a tudományos tevékenységre. Érthető, hogy ez mély szomorúsággal tölti el a tudomány férfiait, akik aggódva látják, mint sodródik bele a háború örvényébe a tudomány is, és mint omlik össze a tudományos tevékenységnek a nemzetközi együttműködésen alapuló rendszere és módszere, amelyet félévszázados buzgólkodás árán épp most sikerült volna tető alá hozni. Hiába tiltakozik ez ellen Gerhard Gran, a krisztiániai egyetem tanára egy minap «Háború, tudomány és haza» címmel tartott előadásában, amelyben a tudományt az egész emberiség hazájának vallja; hiába panaszolja Diele, berlini egyet. tanár, hogy a háború a nemzetközi tudományosságnak és a nemzetközi tudományos szervezeteknek sírját ásta — ebbe legalább egyelőre bele kell nyugodnunk. Ugyanakkor azonban Wilamowitz-Mœllendorffal remélnünk szabad, sőt kell, hogy a háború után lépésről-lépésre mégis sikerülni fog a széttépett kapcsokat ismét felújítani.

Németországban és nálunk az egyetemi tanárok is buzgón kivették részüket a háborúból és amint a nemzet szellemi vezetőihez illik, kifelé és befelé szóval és írásban élénk tevékenységet fejtettek ki a szélesebb néprétegek felvilágosításában, buzdításában.[1] A német egyetemek tanárai egy «Nyilatkozatban» (An die Kulturwelt), melyet kb. 3000-en írtak alá, fejtették ki álláspontjukat, melyre a francia egyetemek válaszoltak és amellyel a kolozsvári egyetem szolidaritást vállalt. A bécsi egyetem még aug.-ban kifejezte szellemi és erkölcsi közösséget a német főiskolákkal, amelyeknek üdvözleteit most külön füzetben kiadták, úgyszintén azokat a válaszokat, amelyeket a német és osztrák egyetemek orvosi fakultásai a bpesti egyetem orvosi fakultásának üdvözlő átiratára küldtek. A németek nyilvános előadásainak «Deutsche Reden in schwerer Zeit»[2] mintájára a bécsi egyet. tanárok «Vorträge in ernster Zeit» címmel tartottak időszerű előadásokat. Hasonló sorozatot rendezett nálunk a Szabad Lyceum két más egyesület bevonásával, továbbá az Országos hadsegélyző bizottság. a bpesti tudomány-egyetem (háborús előadások), a Társadalomtudományi Társaság, s m. t. Az egyetemek szerepéről és állásfoglalásából jegyezzük fel még a következő érdekesebb adatokat. A szászországi minisztérium kezdeményezésére vagy 50 lipcsei egyet. tanár vállalkozott arra, hogy a háborúnak különböző vonatkozásairól a nagyobb városokban elő-

[1] A szomszédos érzelemvilágba mély bepillantást enged az a jelenség, hogy a német tudományos világ számos előadásban és röpirattal elsősorban Anglia erkölcstelen politikája ellen fordul.

[2] Időközben külön füzetekben is megjelentek Berlinben Carl Heymann kiadásában.

adásokat tart. A barcelonai egyetem nov. 21., az athéni dec. elején kibocsátott nyilatkozatban a németek mellett foglalt állást; a portugál tud. akadémia ellenben még nov.-ben a német tudósok nyilatkozata (l. fent) ellen fordul. Ugyanígy dec.-ben 361 orosz tudós Renault, svájci jogtanár és Nobeldíj-nyertes; társa Claparède, genfi egyet. tanár pedig a németek védelmére kel. Csak természetes, hogy napjainknak háborús jellege a szépirodalmi, társadalmi, sőt tudományos folyóiratokra is rányomta bélyegét, ami az idevágó német és magyar közleményeknek (Weltkriegsliteratur! Kriegsnummer!) tekintélyes és még folyton gyarapodó számában nyilatkozik meg.

A tudományt ért veszteségek rovatában kell elkönyvelni azokat az elég tekintélyes számú tudósokat, akik nemzetközi vagy külföldi tudományos expediciókban vettek részt és a háború kitörésekor ellenséges állam területén lévén, hadifogságba kerültek. Ez a sors jutott t. k. néhány osztrák tudósnak és a mi időközben kiszabadult barátosi Balogh Benedekünknek, aki a M. N. Múzeum megbízásából a távol Keleten kutatta a magyarság rokonait. Sajnos. még jóval nagyobb azoknak az íróknak, tudósoknak és művészeknek a száma, akik a harctéren hősi halált leltek és a kultúra részére megannyi elveszett energiát képviselnek. Hauser Ottó német archæologusnak 16 évi munkásságát pusztították el a franciák; Gregorovius Ferdinánd kézirati hagyatéka pedig tűzvész martaléka lett, mikor az oroszok Neidenburgot elhamvasztották.

Németország és hazánk még ezekben a súlyos időkben is biztató tanújelét adták annak, hogy mennyire megbecsülik a tudományt: itt is, ott is új egyetemek nyíltak meg. A majna-frankfurti egyetemet okt. 18. avatták fel csendben. A tanács távirati üdvözlésére a császártól hosszabb válasz érkezett, amelyben t. k. ezt olvassuk: «Vajha a tanítók buzgó kutatását és az előttük ülő német ifjúság szorgalmát mindenkoron az a főgondolat hatná át, hogy egységes szeretetben forrjanak össze a német hazáért. Ez a hazaszeretet az, amely a német népet most is oly erőssé és legyőzhetetlenné teszi.» A kultuszminiszter üdvözletében «ruhmvoll verödete Hörsäle» szavakkal céloz a világeseményekre, amelyek ellenére is 380 hallgató iratkozott be a téli félévre. Egyetemekről lévén szó, jegyezzük fel végül, hogy a varsói egyetemet Kiewbe tették át, a löweni (louvaini) egyetemnek Cambridgebe tervezett áthelyezésétől utólag elálltak, Poincarét a glasgowi egyetem a lordrektori címmel tűntette ki, a belga királyt pedig a petrogradi tud. akad. tiszteleti tagjává választotta. Rólunk a «Berliner Tageblatt» okt. 13. száma szószerint ezt írja: «A háború közepette Magyarországon egész csendben két új egyetemet nyitottak meg Debrecenben és Pozsonyban.» Ez a szűkszavú híradás sokat mond nekünk

és a külföldnek. Mintha a történelem folyása megismétlődnék! A XVI. században, a török hódoltság idejében, Melanchton Fülöp Nádasdy Tamásnak, a sárvári iskola alapításáért elismerő levelet küldött, amelyben t. k. ezeket olvassuk: «Ezzel bebizonyítod, hogy nem kételkedel hazád sorsának javulásán. Mert aki azt hiszi, hogy az ország örökkön-örökké szét lesz darabolva, nem fordítja tehetségét és pénzét iskolaalapításra.» A berlini egyetemet szintén a napoleoni időkben (1810), tehát a legnagyobb szükségben és sok külső veszedelem közepette alapította a porosz kormány.

Tanulságos volta miatt érdemes megemlékezni magának az iskolázásnak állapotáról is ebben a háborús esztendőben. Amennyiben a rendelkezésre álló adatokból megállapítható, egy okt. 7. berlini jelentés szerint az orosz közoktatásügyi miniszter a háború tartamára, tehát bizonytalan időre az összes oroszországi iskolákat bezáratta. Érdekes, hogy a pénzügyminiszter már kimutatást is készített arról, hogy a költségvetésben mily nagy összeget fog ezen a réven megtakarítani. Ez az eljárás élénk világot vet az orosz kormányra, amely a műveltséget és az iskolázottságot úgyis mindig kis adagokban adta a népnek. Arról is olvastunk, hogy Petrogradban és Moszkvában nagymérvű diákzavargások voltak a közoktatásügyi miniszternek ama rendelete miatt, mely a főiskolai hallgatóknak katonai szolgálatra való behívását megengedi. Ennek merő ellenkezőjét tapasztaljuk Németországban és nálunk. A német birodalom valamennyi főiskoláján az oktatás, éppen úgy, mint 1870/71-ben, a rendes időben megkezdődik.* Az egyetemek tanrendje ugyan a tanárok egy részének hadbavonulása folytán módosul, de az oktatást minden német egyetemen fenntartják. A német kormányok közoktatásügyi minisztereit ugyanaz a meggyőződés hatja át, mint a magyar kultuszminsztert, aki a mozgósítás első napjától kezdve az oktatás fenntartása mellett döntött. Ausztriában dr. Richard v. Wettstein egyet. tanár külön előadásban «Der Krieg und die Hochschulen» fejtegette a főiskoláknak ezidőszerinti hivatását.

Nálunk, tudjuk, a legnagyobb erőfeszítések árán azon voltak, hogy az iskolázást minden fokon fenntartsák, ami a hatóságok körültekintésével és a tanerők áldozatkészségével, bár helyenként korlátolt terjedelemben, sikerült is. Ezúttal kettős áldásnak bizonyult, hogy az országban annyi megfelelő iskolaépülettel rendelkezünk, amelyeket mostanában ideiglenesen laktanyáknak vagy hadikórházaknak lehetett berendezni. Mily bölcsen igyekeztek ebben is a katonaság követel-

* A berlini egyetemnek tavaly 9593 (8713 férfi + 880 nő) hallgatója volt; az idén 8035 (7059 férfi + 976 nő.)

ményeit a kultúra szükségleteivel összeegyeztetni, azt szépen igazolja a honvédelmi miniszternek a székesfővároshoz intézett ezirányú leirata.

Itt tesszük szóvá az idegen állampolgárok gyermekeinek iskolázását, amely a legújabb időkig semmiféle külön intézkedést nem tett szükségessé. Ámde az idegen alattvalókkal szemben Francia- és Angolországban tanusított bánásmód immár Németországot is megtorló lépésekre bírta és Trott zu Solz porosz kultuszminiszter nov. elején kiadott rendeletével Poroszország nyilv. iskoláiból kizárja a külföldi gyermekeket, egyúttal személyes döntésének tartva fenn a valóban méltánylást érdemlő kivételes esetek elbírálását. A német sajtó szívesebben látta volna a kizáró rendeletnek visszavonását, aminek következménye az lett, hogy azt felette enyhén alkalmazzák. Mi azonban reméljük, hogy nálunk hasonló intézkedésre nem kerül sor.

Ámde óvakodjunk itt is a túlzástól: korai, sőt téves volna a nemzetköziség felett a lélekharangot megkondítani.* Igaz ugyan, hogy ebben a kritikus évben a legerősebb és nem is sejtett megpróbáltatásokon ment keresztül, de még e súlyos viszonyok közepette is életképességéről tett bizonyságot. Hisz, hogy csak a főbbeket említsük, legalább három világraszóló nemzetközi kulturális összejövetelnek voltunk tanúi: a biborosok pápaválasztó gyülekezetének, a szocialisták amerikai értekezletének és a nemzetközi mezőgazdasági intézet okt. 31. Rómában tartott ülésének, melynek 37 delegátusa között a hadviselő államok képviselői is helyet foglaltak. Az elnöklő Cappelli márki és képviselő, miután több kormánynak abbeli kívánságát közölte, hogy az intézet folytassa működését, egyúttal hangsúlyozta az intézményre a közeljövőben váró súlyos feladatokat: hogy az államokat segítse a háború által elpusztított értékek helyreállításában és kellően tájékoztassa a gazdasági termékek világpiacán. Az egyház, a munka és a földbirtok nemzetközi életének megnyilatkozását kiegészítik még más rokon jelenségek.

A nemzetközi kulturális mozgalommal kapcsolatosan kötelességszerűen nem mellőzhetem a vele szervesen összefüggő *békemozgalom* felemlítését sem, bármily kényesnek és hálátlannak lássék is. Azonban mint a pacifizmus régi munkása készséggel ragadom meg a kedvező alkalmat egynémely tévhit és kétség eloszlatására. Teszem ezt annál nyugodtabban és bátrabban, mert mentnek tudom magam minden szélsőséges irányzattól, túlzó utópizmustól. A pacifizmus berkeiben most mély csend, mert megdöbbenés honol. A megdöbbenés érthető, de a csend, a tétlenség — legalább a magyar békebarátok táborában — nekem mulasztásnak és érthetetlennek tűnik fel. Mi sohsem

* Halotti beszéd a nemzetköziségről? (Népszava, nov. 15. v. c.)

hirdettük az «örökbékét» és az antimilitarizmust s mindig elismertük a nemzet önvédelmi harcának jogosultságát. S vajjon mi másért indult meg a mi küzdelmünk és a magyar pacifisták nem erkölcsi kötelességet teljesítenének-e és egyúttal megőriznék a jövő munkájukra oly fontos és elengedhetetlen kapcsolatot a néplélekkel, ha elveik fenntartása mellett a *mi* háborúnk mellett foglaltak volna állást és tehetségükhöz képest anyagilag és erkölcsileg enyhíteni igyekeznének a háborúnak szomorú következményeit?

Magára a mozgalomra, bármily ellenmondónak lássék is az első pillanatban, a háború épp oly jótékonyan, tisztítóan fog hatni, mint akár a nemzetközi jogra, amelyen annyi fájó sebet ütött. Nem az igazi pacifizmus mondott most csődöt, amelynek erkölcsi szükségszerűségét az események még az eddiginél is nyilvánvalóbbá tették, hanem az ember természetének mivoltával mitsem törődő és merőben diplomatákra, konferenciákra, nemzetközi szerződésekre stb. támaszkodó pacifizmus, amellyel az azzal üzérkedők másokat és talán magukat is megtévesztették. Reméljük, hogy ez a reklám- és kalmárpacifizmus végleg letűnt és ennek a külső pacifizmusnak helyét elfoglalja az a másik, belső, mely Kant szellemében és szavaival vallja, hogy «az örökbéke nem üres eszmény, hanem olyan feladat, mely elemeire bontva, célját mindjobban megközelíti». (Az 1795-ben megjelent «Zum Ewigen Frieden» utolsó mondata.) Ezt vitatjuk mi már évek óta[1] mindmáig. Erre utaltunk még nem sokkal is a háború kitörése előtt,[2] mondván, «hogy szép és helyes, ha a békének élünk, de ezt *a mai viszonyok között* csak úgy engedhetjük meg magunknak, ha egyúttal erősek is vagyunk.» Továbbá (u. o. 21. l.): «Pacifista szempontból is feltétlenül különbséget kell tenni művelt és (enyhén szólva) félművelt népek között. Az ilyen, a mások békéje és gazdasága ellen törő népeknek megjavítása és szükség esetén megfenyítése jog és kötelesség szerint a műveltebb és hatalmasabb mester- és tanítónemzetekre hárul.» Én készséggel elismerem a háború nevelő hatását[3] és azért legalább annyi joggal hangsúlyozhatom a békének a produktiv termelésben megnyilatkozó áldását. Hogy mostan csak a háborúnak akadnak lelkes szószólói, azon ne csodálkozzunk és inkább megelégedéssel vegyük tudomásul, hogy Hermann Bahrnak «Segen des Krieges» című minapi előadására maguk a militarista németek is azt jegyezték meg, hogy a háborúnak legszebb áldása a *tartós béke*. De nem folytatom, mert úgy vélem, hogy már ezzel is sikerült nem

[1] L.: «A békeprobléma megoldásának egyik módja». Bpest, 1900. 91 l.
[2] «A békemozgalom jelene és jövője», Budapest, 1914. 25 lap.
[3] L. Néptanítók Lapja 35. sz.: A háború mint nevelő.

csupán egyéni állásfoglalásomat igazolni, hanem ami ennél jóval fontosabb: a racionális pacifizmus létjogosultságát.

9. Vonjuk le a még így is csak hiányosan felsorolt negativ jelenségeknek tanulságait. Ha kishitűségtől menten és csak némileg tudományosan akarunk eljárni, nem szabad és nem lehet azt mondani, hogy a kultúrinternacionalizmus végleg csődöt mondott, hanem legfeljebb azt, hogy a hozzáfűzött és megengedem, túlságosan vérmes reményeket ezidőszerint *még nem* volt képes kielégíteni. Ennek okát és magyarázatát abban a fontos tanulságban látom, hogy a mai kultúra (l. fent) *még nem* bizonyult elég érettnek és erősnek a nagy feladatok megvalósítására, amelyeket a kultúrinternacionalizmus maga elé tűzött. Az alapzat nem volt elég szilárd, az alapfalak nem nyúltak elég mélyre, hogy elbírják a szinte szédítő gyorsasággal megnőtt épületet: a nemzetközi kultúrába vetettük minden hitünket, mielőtt azt elég erős nemzeti kultúrákkal bensőleg magalapoztuk volna. A mostani háború ebből a nézőpontból is méltán kultúrháborúnak minősíthető.

Igaz, az ezirányú törekvések, kezdeményezések jó időre megbénultak; a világháborúnak immár helyesen felismert valódi okai a nagy hit helyébe még nagyobb bizalmatlanságot állítottak és a vele járó technikai surlódások is egyelőre forgalmon kívül helyezték a tág értelemben vett nemzetközi tudományos tevékenységet, visszaszorították a nemzetközi bureauk áldásos működését és leszorították a nemzetközi kongresszusok és világkiállítások megtartását. Évekre lesz szükség, amíg a nemzetköziség ezt a csapást kiheveri és működését, fejlődését folytathatja ott, ahol elszakadt. Bármennyire sajnálkozzanak azonban ezen velem együtt sokan, a kishitűségre, kétségbeesésre nincs okunk: már csak azért sem, mert tudományos tételként, igazságként állíthatjuk, hogy a nemzetköziség képviselte asszosziáció valódi erő és nemzetközi munkafelosztás nélkül ma már nem lehet lépést tartani az emberi tevékenység különböző területein megszokott nagyfokú haladással s hogy a valódi nagy alkotások a kultúrnemzeteknek ezt az együttműködését továbbra is feltételezik és megkívánják. A tudomány, művészet és irodalom képviselői tehát tartsák mindenha szem előtt, hogy ezeket az értékeket, a legnagyobbakat, amelyekkel a haladó emberiség dicsekedhetik, sohasem volna szabad lerombolni és az egyének avagy népek között dúló viszályoknak feláldozni — hanem ellenkezőleg, ezekkel a békés fegyverekkel kell ama viszályoknak elejét venni, csirájukat idejekorán kiirtani. A kultúrinternacionalizmus mint örök érték, amelyre az emberiségnek szüksége van, végleg nem pusztulhat el s bár lassan és némileg más utakon, bizonyára fel fog támadni. A dolgok mai állásából előre megállapítható az a természetes újjáfejlődési folyamat, mely mint egy «részleges internacionalizmus» a két szövetséges

táboron belül fog külön-külön kialakulni és további közeledésül a most fennmaradt semleges államokat fogja közvetítőül felhasználni és szín-helyül választani. Emellett a nemzetköziség új fajtájaként a többnyelvű nemzetiségi országokban egy belső nemzetköziség fog kifejlődni, amely azzal, hogy egy országon belül a megértést és összetartozást előmozdítja és az ellentéteket kiegyenlíti, nagy hasznára lesz az államegységnek.

Anélkül, hogy jóslásokba bocsátkoznánk, külső és belső okok alapján előrelátható, hogy az ellenségek közül leghamarabb a franciák és a németek fognak ismét összebarátkozni. Ennek a két nagyrahivatott nemzetnek párhuzamos együtthaladása az emberiség érdekében nem ma kerül először szóba. Ilyenről álmodozott már Börne és az első Szedán idejében a francia Renan Ernő és a német Strausz Dávid, akik egyértelműen vallották, hogy ennek a két országnak fennállása a világ harmóniája érdekében szükséges. A francia egyetemek a németekhez intézett válaszuk végén azt mondják, «hogy a civilizáció nem egy nép, hanem valamennyi nép műve». Ezt a közhelyet az teszi becsessé, hogy franciák hangoztatják és most. Dr. v. Liszt, berlini jogtudós, ezzel egyértelműen egy középeurópai államszövetség eszméjét pendítette meg, mely hivatva volna arra is, hogy Angliával szemben képviselje az új kultúrális és jogi közösséget. A berlini «Internationale Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschatslehre» c. egyesületben a háború és nemzetköziségről lefolyt vitában szintén az a felfogás alakult ki, hogy az ellentétek a háború után ki fognak egyenlítődni és hogy a jó értelemben vett nemzetköziség nem ellenkezik a nacionalizmussal.*

10. Ezúttal minket főleg az érdekel, hogy ezeknek a világeseményeknek milyen hatása lesz a nevelés ügyére általában és mennyiben érinti a magyar pedagógiát különösen? Eleve megállapíthatjuk, hogy a harctéren győzők a katedrán is diadalmaskodni fognak, mert hisz az okszerű összefüggés voltaképpen a megfordított: a győzők győzelmüket iskoláiknak, egész nevelési rendszerüknek köszönhetik. A több mint valószínű és mindenképpen kívánatos végeredményből indulva ki, nem lehet kétséges, hogy a franciák, angolok stb. tapasztalataikon okulva, nem csupán hadseregüket fogják német szellemben (mintára) reformálni, hanem iskolarendszerüket is. Ez természetesen nem lesz máról-holnapra megvalósítható és annál kevésbbé, mert a kultúrinternacionalizmus lerombolása után az ilyen törekvést hathatósan előmozdító nemzetközi tényezők és intézmények (l. fent) is meglazulnak, megsemmisülnek. A japánok rút hálátlanságán okulva,

* L. még a «Die Krise des Internationalismus» dr. F. Klein volt osztrák minisztertől (Deutsche Revue 1914 dec.).

a németek még az eddiginél is féltékenyebben fogják őrizni nemzeti fölényük forrásait és résen lesznek, hogy hasonló eset akár egy új szövetségessel valaha meg ne történhessék. A nevelés ügye egyébként annyira kapcsolatos a népi, faji jelleggel, hogy puszta átvitele már ezen hajótörést szenved. Itt belső megújhodásról van szó, amely mellett az asszimilált külső csak segítőtárs lehet.

Ami a magyar viszonyokat illeti, a militarizmusnak a testi nevelésben előreláthető térfoglalásán kívül nem igen hiszem, hogy mélyreható változások következzenek be. Nekünk megmaradnak Locke és Rousseau azok a nagyok, akik eddig voltak; a németekben pedig már a multban is szívesen látott mestereinket tiszteltük és az eredmények igazolták állásfoglalásunkat. Abban a reményben, hogy nem adok alkalmat félreértésre, itt még megkockáztatnám azt az óhajtást, hogy túlzásba ne essünk. A német befolyást nálunk nem kell fokozni, legalább külsőleg nem, legfeljebb belső, erkölcsi értelemben. Amint a harctéren, úgy a kultúrában is szépen megfér egymás *mellett* ennek a két nemzetnek a géniusza, amelynek szövetségét, *önállóságának megóvása mellett*, kölcsönösen elismerjük harcban és békében egyaránt. Ebben az összefüggésben bölcs előrelátásra vall, hogy a magyar kormány elnöke annak idejében a nyilvánosság előtt a legerélyesebben megcáfolta azokat a kósza híreket, amelyek német csapatok szerepléséről regéltek a Magyarországba betört oroszok visszaverése alkalmából.

A politika és kultúra kölcsönös hatásai és amannak erre való befolyása sohasem volt olyan szembetűnő, mint most. A «Mégis huncut a német» a lomtárba került és helyét a «Mégis dicső a német» foglalta el. Ma nincs ember az országban, aki a németet ne tartaná a világ legelső, legderekabb népének, aki a velük való szövetséget ne tekintené nemzeti létünk legbiztosabb zálogának. Ezt a napisajtó sem győzi hangoztatni. És alighanem az ő hatalmas erkölcsi tőkéjüknek megirigylése, az ebből fakadó féltékenység és gyűlölség volt egyik fő-rugója annak, hogy a kalmár Anglia kiszélesítette a háború színhelyét. Nagyon is érthető ez az okfejtés: minden béke előkészítője a háborúnak és csiráját magában foglalja. Hogyan? Így: a békében fejlődik a jólét; a jólét felkelti az irigységet, az irigység pedig ikertestvére a háborúnak.

Mindez és a végső biztos győzelem természetesen nem maradhat hatás nélkül a mi közműveltségünkre sem, amely már eddig is sokat tanult, kölcsönzött és köszönhet a németeknek. Előreláthető, hogy a német nyelvet ezután, ha nem is nagyobb terjedelemben és óraszámban, de legalább nagyobb lelkiismeretességgel és eredménnyel fogjuk tanítani, tanulni. Ettől azonban ne féltsük a magyar kultúrát: a ma-

M. KIR. PÁZMÁNY TUD. EGYETEM PEDAGÓGIAI INTÉZETE

gyar géniusz szépen megfér a német mellett. A mostani leszámolásból a német erkölcs is győztesen fog kikerülni, az a morál, amelyet mi is a magunkénak vallunk.

11. Igyekezzünk most röviden összefoglalni azokat a tanulságokat, amelyeket a világháború már eddig is szolgáltat. Ime az új ige.

I. Kijózanodás, lehullt az álarc és látókká lettünk. Ez a «lecke» megmutatta, hogy az ősember még nem pusztult ki, hanem csak kellő alkalomra, megfelelő viszonyokra vár, hogy feltámadjon. Most vége az önámításnak és tudjuk, hogy még nem tartunk ott, ahol hittük és reméltük.*

II. Ez a jelenség okozati összefüggésben a mai egyoldalúan értelmi alapon nyugvó emberképzésnek csődjét mutatja; azt, hogy a nevelés a tanítás mellett nem részesült kellő figyelemben, jóllehet őt illeti meg a nagyobb fontosság. Ez a pedagogiai imperativus követelése, mely a nevelés «eszményi eszméjének» uralmát biztosítja.

III. Ennek megfelelően a rég hirdetett, de mindmáig meg nem valósított lelki, szellemi és testi nevelés a jövő problémája marad. A népek tusájában most és mindörökké az marad felül, akinek nem csak karja van a helyén, hanem a feje és a szíve is. Aki e három közül akár csak egyet is elhanyagol, annak fennállása veszélyeztetve van.

IV. A testi nevelésben szakítani kell azzal az iránnyal, amely egyoldalúan szolgálja a nyers izomkultuszt vagy merőben egészségügyi alapon áll. Ehelyett olyan rendszerre van szükség, amely az ellenállóképesség fokozása mellett az erkölcsi és lelki tényezőknek (nemes versengés, bátorság stb.) is eleget tesz.

Ezek a várható eredmények összhangban vannak a pedagógia követelményeivel is. Nem úgy a két következő kihatás.

V. A militarizmus elhatalmasodása folytán félő, hogy ez az irány az őt joggal megillető határon túl és már az iskolában igyekszik majd érvényesülni, aminek a már említett harmónikus nevelés nem látná éppen hasznát. Ugyanez áll a társadalomra való hatásról.

VI. Nemzeti kultúránk fejlődésének, önállóságának és függetlenségének érdekében kellő határokat kell szabni az előreláthatóan és remélhetően kialakuló német szellemi fölénynek.

*

Mindenki tisztában van vele, hogy nagy és rendkívüli történeti időket élünk, de nem mindenki méltányolja ezeket egyformán. Vannak,

* A lángelmével párosult jövőbe látás váltotta ki Goethéből már száz évvel ezelőtt ezt a vallomást: «Az erkölcs és a szép dolgában az emberiség voltaképpen semmit sem haladt az ókor óta.»

akik — legalább titokban — vádolják a sorsot, hogy ezt a kort meg kellett élniök. Nincsen igazuk. Mert bármily súlyos megpróbáltatások is legyenek még számunkra fenntartva, amelyek mindannyiunk életét érintik, a végleges győzelembe vetett tántoríthatatlan hitre támaszkodva, mély alázattal adjunk hálát Istennek, hogy megérhettük ezt a legtörténelmibb kort, melynek az a magasztos feladat jutott osztályrészül, hogy az igazság diadalát hirdesse a gazság felett és ezzel az emberiség haladásába vetett hitünket megerősítse. Ebben a meggyőződésben is egyek vagyunk hatalmas szövetségesünkkel. Richard Dehmel, az 52 éves neves német költő, aki testi és szellemi tettvágytól sarkalva, önként vonult hadba, onnan felnőtt gyermekeinek gyönyörű levelet küldött, melyben elhatározását a közös cselekvés szenvedélyével okolja meg és arra az esetre, ha többé nem térne vissza, azzal vigasztalja őket, «hogy egy gyönyörű élményt az ember még életével sem fizet meg drágán». Egy másik német író, Carl Hauptmann, a mostani időkről elmélkedve, írja: «Ezeket a napokat a legteljesebb, legegységesebb tettek töltik meg. Mintha egész Németországon egyetlen dal vonulna végig...»

Új időknek neveztem szerény elmélkedéseimet, jóllehet lelkem mélyében és titokban *nagy* időkre gondoltam. Az eljövendő nagy idők sejtelmével ebben a pillanatban azokra gondolok, akik az ország végváraiban és azokon túl küzdenek azért, hogy reménységünk valóra váljék. Hisz mindannyian tanulók vagy tanítók, neveltek vagy nevelők vagyunk. Seregeink is megannyi exponense iskoláinknak, a magyar pedagógiának. Szilárdan bízunk abban, hogy hős katonáink becsületet szereznek a magyar iskolának és a kivívandó eredmények lehetővé teszik ennek az iskolának és a magyar pedagógiának a Gondviselés által megszabott, nagy hivatásunkhoz méltó kiépítését. Így legyen!

KEMÉNY FERENC.

A FRANCIA NÉPISKOLA ÉS A HÁBORÚ.

— Felolvasás a Magyar Pædagogiai Társaságban 1914 december 19.-én. —

A művelt népek kormányzásában ma már mindenütt érvényesül többé-kevésbbé a népakarat; a háborúkat tehát manapság már nem az uralkodók szeszélye vagy nagy célokra törő akarata, és nem is az államférfiak zsenialitása vagy végzetes tévedése hozza létre, hanem a népek közhangulata. A nép egész érzésvilágának kialakulásában pedig részük van mindazoknak a tényezőknek, amelyek nevelően